عێراق: ئۆتۆنۆمییە کۆمەڵایەتییەکان

نووسینی: سامی زوبەیدە

وەرگێڕانی لە ئینگلیزییەوە: مەریوان وریا قانیع

ڕژێمە دیکتاتۆرییەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەراست توانیویانە پرۆژە تۆتالیتێرییەکانیان سەقامگیرکەن لەڕێگای هەوڵدان، زۆر جاریش هەوڵدانی سەرکەوتوو، بۆ کۆنترۆڵکردن و فشارهێنانە سەر یاخود لەخۆداتواندنەوەی هەموو بنەماکانی ئۆتۆنۆمبوونی هێزە کۆمەڵایەتییەکان. ئیمپراتۆریەتە کۆنەکان، وەک عوسمانیەکان و قاجاریەکان، چەندە بەهێز و ستەمگەریش بووبن هێشتا نەیاندەتوانی کۆنترۆڵی تەواوی هێز و توانا و سەربەخۆیی خێڵەکان، سێنتەرە ئاینیەکان، دەسەڵاتە ناوچەییەکان و تۆڕە کۆمەڵایەتیەکانی خانەدانەکان بکەن. کە ئەمەشیان بۆ نەدەکرا ناچار هەوڵی ئەوەیان دەدا لەگەڵیان ڕێکەون و پەیمانیان لەگەڵدا ببەستن.

تەکنۆلۆژیای نوێی شەڕ و هۆیەکانی گواستنەوە و ئامرازەکانی پەیوەندی و شێوازی ڕێکخستنی نوێ هەولی ئەوەیان بۆ دیکتاتۆر و ستەمگەرەکان ڕەخساند تادێت زیاتر دەسەڵاتی خۆیان بەسەر هەموو ڕووکارە جیاجیاکانی کۆمەڵگاکانیاندا بسەپێنن. تورکە لاوەکان، کەمال ئەتاتورک، ڕەزاشا، هەموویان پرۆژەی سەرەکییان بریتی بوو لە ڕکێفکردن و لەناوبردنی سەربەخۆیی کۆمەڵایەتی خێڵەکان و دەسەڵاتە ئایینییەکان. بە سێنترالیزەکردنی دەسەڵات وکۆنترۆڵکردنی هێزە جیاجیاکان ئامانجی سەرەکی هەرهەموویان بوو. بێگومان سێنترالیزەکردنی دەسەڵات و کۆنترۆڵکردنی کۆمەڵایەتی هێزە کۆمەڵایەتییە جیاجیاکان ئەو ئامرازانەن کەهەموو پرۆسەیەکی بنیادنانی دەوڵەتی ـ نەتەوە لەهەرشوێنێکی دنیادا پێویستی پێیەتی و بەکاریشیدەهێنێت. بەڵام ئەم پرۆسەیە لە ئەوروپادا وەک دەرەنجامی خەباتو بەیەکدادان و ململانێی سیاسی و چینایەتی، کە هاوشانبوو بەهاتنەکایە و لەدایکبوونی چەندان دەزگا و دامەزراوی نوێی سەربەخۆبوونی کۆمەڵایەتی، بووە هۆی ئەوەی لەم کۆمەڵگایانەدا جۆرێک لە فرەدەسەڵاتی «پلورالیزم» و هاوسەنگی و چاودێری کۆمەڵایەتی بێتەکایەوە.

لەنیوەی یەکەمی ئەم سەدەیەدا چەنداندەزگا و دامەزراو و پرۆسێسی دروستبوونیدەزگای سەربەخۆی دیکە لە چەند وڵاتێکی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا، وەک میسر، عێراق، سوریا، لوبنان و تورکیا لەئارادابوون. بەڵام لەنیوەی دوهەمی ئەم سەدەیەدا هەموو ئەو دەزگا سەربەخۆیانە لەلایەن ڕژێمە دیکتاتۆریە میلیتاریەکانەوە پەککخران و وێرانکران، لەوانە تەنها لوبنان و تورکیایان لێدەرچێت.

لەکۆتایی ئەم سەدەیەدا قسە لە مەسەلەی دیموکراتیزەکردن دەکەین، دیموکراسیەتێک کە ڕاستەوخۆ بناغە کۆمەڵایەتیەکانی بەستراوەتەوە بە گووتارێکەوە دەربارەی کۆمەڵگای مەدەنی. ئەمەش مەسەلەی سەربەخۆبوونی کۆمەڵایەتی هێزە جیاجیاکان لە ڕژێمە حاکمەکان و مەسەلەی بوونی زیاد لە سێنتەرێک بۆ دەسەڵاتی بە توندی هێناوەتە کایەوە. بەڵام لەناو ئەم دۆخە نوێیەدا عێراق دۆخێکی زەحمەت و پڕکێشەو ناڕەحەتیە.

دەوڵەتی ـ نەتەوەی عێراقی: قۆناغی لیبرالیزم

ڕژێمی پادشایی لەعێراقدا، کە بە کودێتایەکی سەربازی لەساڵی ١٩٥٨ دا کۆتاییپێهات، ڕژێمێکی دیموکراتی ڕاستەقینەنەبوو. هەم پەرلەمان و هەم پارتە سیاسیەکان و هەم هۆیەکانی ڕاگەیاندن بابەتی سەرکوتکردن و بەکارهێنانی تایبەتبوون لەلایەن ڕژێم و لەلایەن هێزەکانی دیکەشەوە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ئەوەی ڕژێمی پاشایەتی لەڕژێمی ئێستا جیادەکردەوە هەمان ئەو ڕاستیەیە کە سەردەمی پادشایەتی کۆمەڵی هێزی دیکە هەبوون کە کێبڕکێی دەسەڵاتدارانیان دەکرد. ڕژێمی ئینتیداب و کۆنترۆڵی بەریتانی لە عێراقدا بەردەوام لە بەرامبەر دەسەڵاتی پادشاییدا ئەوەیان مسۆگەرکردبوو کە هەمیشە هێزی دیکە لەئارادابن. خێڵەکان گەرچی بەبۆنەی پرۆسەی مۆدێرنیزەوە تا ڕادەیەکی زۆر گۆڕابوون، بەڵام ژمارەیەکی زۆری سەرۆکخێڵەکان لەڕێگای ملک ومالّ و بوونی دەسەڵاتێکی چەکدارانە بەسەر ناوچەکانی خۆیاندا هێزو قورسایی خۆیان پاراستبوو. ئەمەش بەشێوەیەکی سەرەکی لای خێڵە عەرەبەکان لە خواروی عێراق وسەرەکخێڵ و ئاغا کوردکان لە ناوچە کوردیەکاندا دەردەکەوت. بەتایبەی ئەو سەرەک خێڵ و ئاغا کوردانەی بە قازانجی دەسەڵاتی حوکومەت و دژ بە بزوتنەوەی نەتەوایەتی کوردی بەکاردەهێنران .

دەسەڵاتی ئایینیی شیعەکانیش «واتە مەرجەعیەت» لە نەجەف و کەربەلا کە لە سەراتاکانی ئەم سەدەیەدا تا ڕادەیەکی زۆر سەربەخۆبوون و لە جەوهەردا زیاتر لە شارـ دەوڵەتی سەربەخۆ دەچوون، تاڕادەیەکی زۆر لەناو دەوڵەتی تازە دامەزراوی عێراقیدا کەمکرابوونەوە،

بەڵام هێشتا هەر ناوەندێکی گرنگی نفوز و دەسەڵاتی سەربەخۆبوون. دەسەڵاتی بەریتانی لە سەردەمی پادشایەتیدا هەم پادشا و هەم حکومەت، هەم شێخەکان و هەم ئاغاکان و هەم دەسەڵاتە ئایینیەکانی بەجۆرێک بەکاردەهێنا کە هیچیەکێ لەمانە نەتوانێت زیاد لەپێویست دەسەڵاتی هەبێت و توانای دەستبەسەراگرتنی ئەوانیدیکەی هەبێت. بێگومان هیچ یەکێ لەم هێزانە نە لیبرال بوون و نە دیموکرات، بەڵکو بە پێچەوانەوە هەرهەموویان لەناوخۆی خۆیاندا گروپی دەسەڵاتگەربوون و سەرکردەکانیان دەسەڵاتێکی دیکتاتۆریانەیان بەسەر ئەندامەکان و ڕەعیەتەکانیاندا هەبوو.

شتێکی ئاشکرایە بابەتی سەرەکی تیورە کۆمەڵایەتی و سیاسیەکان بریتییە لە مەسەلەی ئازادکردنی تاکەکان لە کۆنترۆڵ و چاودێری بەردەوامی ئەو پێکهاتە تەقلیدیانەی باسمانکردن، لە ڕێگای پرۆسەی بە فەردانیکردنی دەوڵەت و کۆمەڵگای نوێوە، بەڵام لەپاڵ ئەمەشدا مەسەلەی بوونی زیاد لە سێنتەرێک بۆ دەسەڵات کەهیچیان توانای کۆنترۆڵکرردنی هەموو شتەکانی نەبێت، هەلی ئەوەی ڕەخساندبووچەندان پانتایی لەنێوان ئەم دەسەڵاتانەدا دروستببێت کە بەهۆیەوە «مەجالی گشتی»سیاسەت و فەرهەنگ و چەندان گووتار بەمانا مۆدێرنەکەی دوستببێت. ڕاستە زەبروزەنگی پۆلیسی و پیلانی سەربازی و سیاسەتی خێلەکیانە کۆتایی پێنەهاتبوو، بەڵام لەهەمانکاتدا دەمانبینی حیزبی سیاسی دروستدەبن، دەزگاو ڕێکخراوی مەدەنی دێنەکایەوە، میدیایەکی زیندوو ڕەخنەیی، ژیانێکی کەلتوری بە برشت دروستدەبوون. زۆربەی ئەمشتانەش سەر بەیەکێک لە سێنتەرەکانی دەسەڵات بوون، بەڵام بەهۆی ئەو ڕاستیەوە کە دەسەڵات زیاد لە سێنتەرێکی هەبوو ئیدی مەودای ئەوە ڕەخسابوو ئینسان بتوانێت توانای هەڵبژاردنی هەبێت.

باشترین نمونەیەک ئەم دۆخەمان بۆ ڕوونبکاتەوە ژیان و ئاکاری شاعیری عێراقی محەمەد مەهدی جەواهیریە کە لەسەرەتای ئەم سەدەیەدا لەدایکبووە و لە ساڵی ١٩٩٦ دا مردوە. شیعرەکانی ئەم شاعیرە ڕەنگی هەموو ئەو ساتەوەخت و قۆناغە گرنگانەی هەڵگرتووە کە مێژووی نوێی عێراق بەخۆیەوە دیوە. جەواهیری لەخێزانێکی خانەوادەی نەجەفیدا لەدایکبووبوو کە خاوەنی بەهرەیەکی دینی و ئەدەبی بوون. هەر لەمناڵیەوە توانا و بەهرە ئەدەبیەکەی شوێنی سەرنج و تێڕامان بوو. جەواهیری لەنەجەفەوە چوو بۆ بەغداد بۆئەوەی لە سیستەمی پەروەردەی نەتەوەیدا وەک مامۆستا وانە بڵێتەوە و کاربکات. جەواهیری توانی لەڕێگای نفوز و دەسەڵاتی نەجەفیەکانەوە وەک مامۆستا دابمەزرێت، بەڵام فەرمانی دامەزراندنەکەی دەبوایە لەلایەن بەڕێوەبەری پەروەردەی ئەوکات «ساتیع حوسەری »ەوە

ئیمزابکرێت. ساتیع ئیدیۆلۆژیستێکی ناسیۆنالیست بوو تا بڵێی دوودڵ و بەگومانبوو بەرامبەر بە شیعەکان و پێیوابوو ئەم شیعانە پیاوی ئێرانن و دژ بە عەرەبیزم. چەند مانۆر و پیلانێک لەنێوان «ساتیع حەسەری» و وەزیری پەروەردەدا، کە ئەویش پیاوێکی شیعە بوو، بووە هۆی ئەوەیجەواهیری واز لەئیشەکەی بهێنێت. دوای ئەمە پیاوە خاوەن نفوزەکانی نەجەف لە بەغداد جەواهیریان هێنایەپێشەوە و ناسانديان بەو ناوەندە سیاسیەی لەئارادا بوو بە خودی مەلیک خۆشیەوە. مەلیک،جەواهیری ئەوەندە بەدڵدەبێت لە کۆشکی مەلەکی دایدەمەزرێنێت. ئەم هەنگاوەی مەلیک بەشێوەیەک لەشێوەکان هەوڵدانی دەسەڵاتدارانی نوێ بوو بۆ دەمجکردنی شیعەکان لەناو دەوڵەتی عێراقیدا، بەتایبەتی بۆ کەمکردنەی دوژمنایەتی شیعەکان بۆ دەسەڵاتی مەلیک کە لەچەند ناوەندێکی شیعیدا لەئارادابوو.

لەکاتی کارکردنیدا لە کۆشکی مەلەکی جەواهیری هەر بەردەوامبوو لەسەر چالاکیە ئەدەبیەکانی و بەیارمەتی مەلیک رۆژنامەیەکی نوێی دەرکرد. پاش ئەوە جەواهیری لە هەڵوێستی پیاوە ئایینیە شیعەکانی نەجەف کە نایەنەوێت و ناهێڵن قوتابخانەیەکی کچان لە نەجەفدا بکرێتەوە، تورەدەبێت و شێعرێک بە ناونیشانی «کۆنەپەرستەکان» دەربارەی ئەم مەسەلەیە دەنوسێت. لەم شیعرەدا جەواهیری هێرشێکی ڕاستەوخۆ دەباتە سەر پیاوانی ئایین. ئەم مەسەلەیە دەبێتە هۆی کاردەنەوەیکی زۆر قورس لەلایەن پیاوە ئایینیەکانەوە دژ بە مەلیک. لەڕاستیدا جەواهیری توانی ئەم هێرشە بکاتە سەر نەجەفیەکان کە خزم و کەسوکاری خۆیبوون چونکە کەس و لایەنی دیکە هەبوون بتوانن داکۆکیلێبکەن و بیپارێزن. دوای ئەمە جەواهیری کۆشکی مەلەکی بەجێدەهێڵێت و ژیانی خۆی بۆ ئەدەب و ڕۆژنامەگەری تەرخاندەکات، ئەمەش تەنها لەپاڵ یارمەتی و داکۆکی لایەنێک لەو لایەنە دەسەڵاتدارانەدا دەتوانرابکرێت کەلەوکاتەدا هێز و تواناو نفوزیان هەبوو، لە حکومەتەوە بیگرە بۆ دەسەڵاتی سێنتەرە ئایینیەکان، تەنانەت دەسەڵاتی شێخە فیوداڵە نفوزدارەکانیش.

کارو نوسین و کردەوەکانی جەواهیری تادەهات ڕەخنەگرانەتر و بەرگریکەرانەتر دەبوو، ئەو باسی فەسادی ئیداری، بەرتیل، هەژاری، حوکمی خراپ و ئیمپریالیزمی دەکرد. لەهەمانکاتدا تادەهات نزیک و نزیکتر دەبووەوە لە پارتی تازە دامەزراوی کۆمۆنیست و بزوتنەوەی چەپ لەعێراقدا. ئەوەبوو دواجار ڕۆژنامەکەی داخراو خۆشی چەندجارێک گیرا، بەڵام هەموو جارەکان بەبۆنەی پەیوەندیەکانی خۆیەوە ئازاددەکرا. دوای شۆڕشی ١٩٥٨ جەواهیری لەلایەن قاسمەوە ڕێزێکی زۆری لێنرا، بەڵام دواجار بەینیان هەر تێکچوو. لەوکاتەوە، جگە لە ماوەیەکی کەمنەبێت لە ١٩٦٨ دا، جەواهیری هەموو ژیانی لە تاراوگە بردەسەر، لەنێوان دیمەشق و پوراگدا.

لەم نمونەیەی جەواهیریدا ئێمە دروستبوونی «مەجالیێکی گشتی» دەبینین کە هەڵگری کولتورێکی سیاسی وئەدەبییە و لەهەمانکاتدا شێوەی دەزگا و دامەزراوی گرتۆتەخۆی. ئەم مەجالە سەرەڕای ئامادەبوونی ڕژێمێکی سەرکوتکەر کەچی دەیتوانی بەشێوەیەک لەشێوەکان بمێنێتەوە. ئەمە بێگومان پەیوەندی بە بوونی زیاد لە سێنتەرێکی دەسەڵات وزیاد لە هێزێکی کۆمەڵایەتیەوە هەیە کە لەو ڕۆژگارەدا لە ئارادابوون، گەرچی ئەم هێزانە لە جەوهەریاندا نە لیبرال بوون نە دیموکرات.

میسری بەر لە «عەبدولناسر» نمونەیەکە زیاتر ئەم گریمانەی ئێمە دەسەلمێنێت: بوونی چەند سێنتەرێکی دەسەڵات لەنێوان، دادگا، کۆمیسیۆنی باڵای ئینگلیزەکان و ئەو هێزە سیاسیانەی لەژێر هەیمەنەی حیزبی وەفددا بوون، هەروەها بەهێزکردنی ئەم سێنتەرانە لەلایەن چینی موڵکدارە گەورەکان و ئەوکاپیتالیزمەی تازە پێیدەگرت، ئەو زەمینەیەی هێنابوەکایە کە تێیدا دروستبوونی مەجالی گشتی، دروستبوونی پلورالیزمێکی سیاسی و دروستبونی ژیانێکی ڕۆشنبیری وچاپەمەنیەکی گەشەکردوو بەرقەراربوو. لەو ڕۆژگارەدا لەباتی چەوساندنەوە و بێدەنگکردنی بەردەوام چەوساندنەوە و بێدەنگکردنی کاتی لەئارادابوو.

ئێران لە ساڵی ١٩٤١ـەوە، دوای لابردنی ڕەزا شا، تا ئەو کۆدێتا سەربازیەی موسەدەقی لابرد، نمونەیەکی دیکەی ئەم مەسەلەیەیە، نمونەی دروستبوون و گەشەکردنی مەجالێکی سیاسی و ڕۆشنبیری چالاک لەژێر کۆنترۆڵی دەسەڵاتێکی نیوەـ کۆلۆنیاڵیدا.

ڕژێمەکەی قاسم

ئەو سەردەمە سەردەمێکی بێوێنەیە لە مێژووی عێراقدا، لەڕاستیدا لە مێژووی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستی هاوچەرخدا. لەباتیدەوڵەتی وەحشیانەی تۆتالیتاریی ناسری، کایەکی سیاسی بێوێنە لە عێراقدا، گەرچی هەندێ جار تەنها فەوزایەک بوو، لەئارادابوو. یەکێک لە هۆکارە سەرەکیەکانی بوونی ئەم دۆخە لەوەدابوو کە ئەفسەرە ئازادەکان لەناوخۆیاندا یەکنەبوون، ئەمەش چەندڕەهەندی و فرەسێنتەری دەسەڵاتی هێنابووە کایەوە، قاسم خۆی پیاوێکی تەنیابوو کە دەیویست کۆمەکی هێزە میلییەکان لەخۆی کۆبکاتەوە، ئەو کۆمەکەی لەلایەن کۆمۆنیستەکان و چەپەکانەوە ڕێکخرابوون و کۆکرابوونەوە. ئەگەر ئەم هێزانە زۆر بەهێز بوونایە قاسم هەوڵیئەدا سەرلەنوێ تەرازوی هێزەکان لەنێوان ئەمان و ناسیۆنالیستەکاندا ڕاگرێت، بەڵام ئەم سیاسەتە هەندێک جار بە دەرەنجامێکی تراژیدیانە دەگەشت وەک ڕووداوەکانی ساڵی ١٩٥٩ و ساڵی ١٩٦١ لە موسڵ و لە کەرکوک.

لەو کاتـەدا کە هێزو سـێنتەرە تەقلیدیەکانـی دەسەڵات سـەرلەنوێ خـەریکبوون ڕیزدەکرانەوە «سـەردەمـانی ریفۆرمی زەوی، هێرشبردنە سەر کۆڵەکەکانی ڕژێمـی کۆن» لەهەمانکاتدا هێزە ئایدیۆلۆژیەکانی کۆمۆنیزم و ناسیۆنالیزم لە دروستبووندابوون. بەحوکمی ئەوەی هـەریەکێک لەم هێزانەش باڵی تایبـەتی خۆی لەناو لەشکردا هەبوو بۆیە ڕژێم نەیدەتوانی ئەم سیاسیـانە کۆنتـرۆڵبکات، ئەمـەش دواتر بووە هۆی بەرپابـوونی توندوتیـژیەکی زۆر وخـوێناوی. لەگـەڵ ئەوەشدا ئەم قۆناغە هێشتا قۆناغی ڕێنیسانس، بووژانەوەی مەجالی گشتی، بوو لە عێراقدا، چ لەسـیاسـەتدا و چ لە ڕۆشنبـیری و کـولتـووردا. هەم سیـاسـەت و هەم کـولتـوور بەتەواوی وابەسـتـەی ئەو فـرەسـێنتـەرییـەی دەسـەڵاتبـوون کـە لەوکـاتەدا لەئارادابوو، بەتایبـەتی فرەسێنتەری دەسەڵات لەناو لەشکردا کە وایکردبوو هەر دەستەیەو لایەن و هـەوادارانی خۆی لەناو لەشکردا هـەبێت. هەموو ئەمانەش لە پاڵ پشتگیریکردنـی سەرکردایەتی دەوڵـەت لەو فرە سێنتەرییە بەمەبەستی بەکارهێنانی بۆ قازانجی خۆی.

کـۆتاییـهـاتنی خـوێناویانەی ڕژێمـەکـەی قـاسم و هێـرش بۆ سـەر چەپ بە مـەبەسـتی لەناوبردنیـان لە سـاڵی ١٩٦٣ دا هیـچکامیـان نەبوونە هۆکـاری دروسـتـبوونی دەوڵەتێکی ناسرییـانە لە عێـراقـدا، دابەشـبوونی سـێنتـەرەکانی دەسـەڵات و بوونـی زیاد لە گـروهێکی دەسـەڵاتدار لە عـێراقدا هـەر بەردەوام بوو ئەمـەش ڕۆڵی خـۆی هەبوو لە پاراسـتنی ڕێژەیەکی دیاریکراوی چالاکی سـیـاسی و فـەرهـەنگیـدا. هـەردوو «عـارف»ەکـەش، عـەبدولسـەلام و عـەبدولڕەحـمـان، هـەوڵیـاندا لەو ڕۆژگـار و سـەردەمـەدا ئاسـایشی خـۆیان لەڕێگای زیندوکـردنەوەی هاریکاری و پەیوەندی خـێڵـەکی و ئایینیـەوە بپـارێزن: ئەمـەش سـەرەتای خۆڕێکخسـتنی خێڵـە سونیـەکانە لەناو لەشکر و هێـزە دەزگا نهێنیـەکاندا کە دواتر دەبنە دەســەڵاتی باڵادەست لە عـێـراقـدا. هـەروەها ئەوەش کـە گـرنگە باسـبکرێت ئەوەیە کـە لە سـەردەمی «عارف» دا زۆربەی ئەو گۆڕانە لیبرالیانەی لە سـەردەمـانی قاسمدا لە یاسـاکانی خێزاندا کرابوون، لەژێر فشـاری ئاییندا، هـەم فشاری سونی و هـەم فشـاری شیـعی، لابران. ئەمەش خۆی لە خۆیدا کاریگەری کۆنەپارێزانەی هێزە تەقلیدیەکان نیشاندەدات.

ڕژێمی بەعس ١٩٦٨

دەســاڵی تەواوی برد تا ڕژێمی بەعس توانی هـەیمەنـەی تەواوەتی خــۆی بســەپێنێت و سـەرلەبەری بنەمـاکانی سـەربەخۆیی کۆمـەڵایەتی و ئۆرگانە سیـاسیەکان وێرانبکەن. بۆ ئەوەی ئەم هـەیمەنەیە بسـەپێنن سـەرەتا دەستیانکرد بە لەنـاوبردنی ئۆرگان و دەزگـاو دامەزراوەکانی

لایەنە چەپەکان «پارتی کۆمۆنیست». ئەمانە هەندێکیان لەسەرەتادا قەدەغەکران، وەک سەندیکا بازرگانیەکان، ئۆرگانەکانی قوتابیان، ڕێکخراوەکانی لاوان و ژنان. وەک هەموان دەزانین بەعس ئەمەی لەڕێی داوەتکردنی کۆمۆنیستەکانەوە کرد بۆ بەشداربوون لە بەرەی نەتەوەیی گشتی لە هەفتاکاندا، کۆمۆنیستەکان یەکێ لە بەشداریکەرە سەرەکیەکانی ئەم بەرەیە بوون. ستراتیژی بەعس بریتیبوو لە قەدەغەکردن، کۆنترۆلکردن و سەرکوتکردنی ئەو هێزە دەزگایی و ڕێکخراوەییەی کۆمۆنیستەکان هەیانبوو. کاتێکیش ئەم مەسەلەیەیان بەتەواوی جێبەجێکرد ئەوجا بە شێوەیەکی خوێناویکەم وێنە کە کاراکتەری ئەم ڕژێمە دیاریدەکات کەوتنە وێزەی کۆمۆنیستەکان و لایەنگر و دۆستەکانیان.

ئەو هەیمەنە سەرتاسەری و هەمەلایەنەی ڕژێمی بەعس لەژێر سایەی «سەدام حوسەین» دا بەدەستیهێنا کەم وێنەیە لە وڵاتەکانی ئەو ناوچەیەدا، لەهەمانکاتیشدا دەوڵەتی تۆتالیتاریانەی «ناسریزم»یشی تێپەڕاندبوو. بە بێ هیچ دوودڵیەک پارەی نەوت کە بۆ مەبەستی سیاسی و ئەمنی خەرجدەکرا، فاکتەرێکی چارەنوسساز بوو لەم سەرکەوتنەی بەعسدا. با تەماشایەکی ستراتیژیەتی بەعس بکەین لە پەیوەندیدا بە هێزە خێڵەکی و ئایدیۆلۆژیەکان و مەسەلەی هاریکاریەوە.

ئایدیۆلۆژیای بەعس، کە عەرەبیست و سۆسیالیست بوو بە ئاشکرایی دژی هێزە خێڵەکیە کۆنەپەرست و پاشکەوتووەکان و گروهە ئایینیەکان بوو. لە پراکتیکدا ڕژێم دوو ستراتیژی بەکارهێنا:

یەکەمیان کۆنترۆڵکردنی حوکومەت و کۆمەڵگا لە ڕێگای حیزبی بەعس و ئایدیۆلۆژیەکەیەوە، کە دواجار بووە ئامرازی سەرەکی ئینتیما و وەفاداری بۆ سەرکردایەتی بەعس، هەروەها ڕێکخستن و ئۆرگانیزەکردنی هاریکاری خێڵەکیانەی خێڵی تکریتی و هاوپەیمانەکانیان بەتایبەتی سێکوچکەکەی تکریت ـ ڕومادی ـ موسڵ لەناو لەشکر و دەزگا نهێنیەکاندا. ئایدیۆلۆژیا زۆر لەوە لاوازتر و دابەشکەرترە کە بتوانێت هاریکاری گروهێکی توندوتیژ و حاکمی لەسەر بنیادبنرێت، پەیوەندیە کۆنەکانی خوێن و چارەنووسی هاوبەش زیاتر شوێنی بڕواپێبوونن.

ئەو قازانجانەی بە تکریتیەکان درا لەسەرەتادا نەدەدرا بە خێڵەکانی دیکە، چونکە زۆربەی هەرەزۆری ئەو خێڵانە بە هۆی چارەسەری مەسەلەی کوشتاکاڵەوە لاواز و پەراگەندە بووبون. بەڵام بەپێچەوانەوە کاتێک دەزگاکانی دەوڵەت و حیزب زۆربەی هەرەزۆری دەزگا مەدەنیەکان و ڕێکخراو و ناوەندە کۆمەڵایەکانیان وێرانکرد یاخود بەزۆر لەناو خۆیاندا تواندنیانەوە، ئەمە

بووە هـۆی ئەوەی پاڵ بـە خـەڵکەوە بنێت بۆ ئەوەی جـارێکی تر بۆ مـەسـەلەی ئاسـایش و سـەلامـەتـی خـۆیان بگەڕێنەوە بۆ پـەیوەندیەکـانی خـزمـخـواهی و خـێڵ و شـێـوەکانی دیکەی پەیوەندی دەسـتـەیی لەدەرەوەی دەوڵەت و لەدەرەوەی حـیـزبدا. کـارکـردن، دۆزینـەوەی ئیش و یارمەتی هەر هەموویان پشتیان بەو جۆرە پەیوەندیانە و زیندوکردنەوەیان بەستبوو بە تایبەتی لەکـاتێکدا کـە تـادەهات دەسـەڵاتی حـیـزب و ڕژێم بـەهێـزتردەبوو. لە هەمـوورۆژهـەڵاتی ناوەڕاسـتـدا، پرنسـیپـەکـانی پەیوەندی خـزمـخـواهی و خـێڵ وابەسـتـەی ئەم مـیکانیـزمـەی دەسەڵاتن کە لەسـەرەوە باسمکرد،«واتە دەوڵەت یان گروهی حاکم ئەم پەیوەندییانە سەرلەنوێ بنیاددەنێتەوە و بۆ مەبەستی باڵادەستی خۆی دەیان پارێزێت ـ مەریوان ـ» نەک خاسیەت یان جەوهەرێکی نەگـۆڕ کـە زۆرجـار بە ناهەق ئەم کـۆمـەڵگایانەی پێ تاوانبـاردەکرێت. ئەمـانە بەرهەمی ئەو پرۆسەیەن کە لەسایەی ڕژێمە چەوسێنەرەکاندا دروستدەبێت. ئەم میکانیزمـە لەهەمانکاتدا لە قازانجی ئەو ڕێکخراو و ناوەند و تۆڕە ئایینیانەدایە کە زۆرجار ڕاستەوخۆ و دەستبەجێ نابنە بابەتی چەوساندنەوە و بێدەنگکردن. بەڵام لە عێراقدا بە پێچەوانەوە ئۆرگان و دەزگای دینی شیعەکان ڕاسـتـەوخـۆ خرانە ژێر کۆنتـرۆڵ و چاودێری و سـەرکوتکردنێکی بەردەوامەوە. هەر لە گرتن و کوشتنی زانا دینیەکانەوە بیگرە تا دەستگرتن بەسـەر سەرچاوە و دەرامـەتی ئەو دەزگایانەدا. ئەم مـەسـەلەیەش دەرەنجامی دوژمنایەتی دەسـتـەگەری نییـە،بۆ نمونە شـەڕی سـونە و شیعـە وەک واباوە باسبکرێت، بەڵکو هێرش بۆسـەر ئەم دەزگا دینیـانە هێـرشـبوو بۆسـەر ئەو تاقـە دەزگا سـەربـەخۆیانەی کـە لەژێر چاودێری و کـۆنترۆڵی ڕژێـمدا نەبوون و خاوەنی مورید و دەرامەتی سەربەخۆی خۆیان بوون. سەرنەکەوتنی سەدام لەوەدا کە دەستنیشـانی ئەوەبکات کێ ببێـتـە مـەرجـەعی شیعـەکان لەو ڕاسـتـییـەوە هاتووە کـە سـەدام نەیدەتوانی کـۆنتـرۆڵی ئەو شـیعـانە بکات کە لەدەرەوەی عێـراقدا دەژیان، ئەو شـیـعـانەی ئەو مەرجەعییەتەیان قبووڵنەدەکرد کە سەدام دایدەنا.

ڕژێم دوای شەڕی خەلیجی دووهەم

گۆڕانێکی گرنگ دەربارەی ئەو گریمانەیەی کە ئێمـە لێرەدا پێشنیـارمـانکردوە بریتیـە لە لاوازبوونی حیزبی بەعس وەک ئامرازێک بۆ کۆنترۆڵکردنی سیاسی و

کۆمـەڵایەتی بەتایبـەتی لە هەردوو نـاوچە پڕ کێـشـەکـەی خـوارو سـەروی عـێراقـدا. چونکە حیزبی بەعس لەم دوو ناوچەیەدا نەیدەتوانی ببێـتـە ئامرازی کۆنتـرۆڵی سـەرەکی بۆیە ڕژێمی عێراقی تا دەهات زیاتر پشتی بە پەیوەندیە خێڵەکیەکان دەبەست لە مەسەلەی دابینکردنی

ئاسایشی خۆیدا . سەدام بەهەمانشێوە خێڵەکانی هەم لە خوارو هەم لەسەروی عێراقدا جارێکی دیکە زیندوکردەوە بەمەبەستی بەرقەرارکردنی دەسەڵاتی خۆی و پەیداکردنی یارمەتی بۆ ڕژێمەکەی.سەدام سەرلەنوێ ئاغا و شێخە کۆنەکانی بەکارهێنایەوە، هەندێک لە زەویوزارە کۆنەکانی پێبەخشینەوە و لێشگەڕا کە چەکداری تایبەتی خۆیانیان هەبێت. بێگومان ئەمەش سەرلەنوێ بینادنانەوەی خێڵگەراییە، کە بەهۆی مەسەلەی ڕیفۆرمی زەوی و سینترالیزەی دەسەلآت و مەسەلەی مەدەنیەتەوە لاوازبووبوو. لەمەسەلەی نیشتەجێبوون و مەسەلەی ناکۆکی و دەمەقاڵەی ناوخۆدا یاساکانی خێڵ جارێکی دیکە زیندوکرانەوە و خرانەوەگەڕ، تەنانەت لە شارەکانیشدا، حکومەت لەمەسەلەی نیشتەجێکردندا وازی لەیاسا تایبەتەکانی نیشتەجێبوون هێنا .

کارێکی زەحمەتە بزانین و لەوە دڵنیابین چ دەسەلآت و چ یارمەتیەک بۆ ئەو سەرۆک خێڵ و شێخانە بەجێهێڵران، بەلآم بێ هیچ گومانکردنێک ڕژێم هەم دەسەلآتی بەم سەرۆکخێڵ و شێخانە دا هەم یارمەتیشیدان خۆیان چەکداربکەن و دەسەلآتیان زیادبکەن. ئەو تەبریرە ئایدیۆلۆژیایەی کە ئەم بادانەوە بەعسیانەی دادەپۆشی بەناوی بەرگریکردنبوو لە بەهای کەلەپوری و ڕابوردووی عەرەب، ئەو کەلەپورەی کە هاریکاری خێڵەکی و مەسەلەی شەرەف ڕۆڵی هەرەسەرەکی تێیدا دەگێڕن.

خێڵگەرایی و کوردەکان

مەسەلەی خێڵگەرایی و کۆمەڵگای کوردی مەسەلەیەکی زۆر ئاڵۆزە و من لێرەدا ناتوانم بەشێوەیەکی تەواو لەم مەسەلەیە بدوێم. ئەوەی کە لێرەدا دەبێت بەتەواوی ئاشکرابێت ئەوەیە کە یەکێ لە هۆکارە هەرە گرنگەکانی هێشتنەوەی ڕەگوڕیشەیخێڵەکیانەی ڕێکخراوە سیاسیەکان ڕێگرتنە لەدروستبوونی ئۆرگان و دەزگا سەربەخۆکانی کۆمەڵگای مەدەنی. ئەو ئۆرگانە مەدەنیانەی کە بنەمای دروستبوونی دەوڵەتی ـ نەتەوە دەخولقێن. لەهەموو ناوچەی ڕۆژهەلآتی ناوەڕاستدا ئەوەی نەتەوە دروستدەکات خودی دەوڵەت خۆیەتی، لێرەوە هۆکاری دابەشبوون و پارچەپارچەبوونی ناوەکی کوردەکان غیابی دەوڵەت و دەزگاکانی دەوڵەتە. لێرەدا هاریکاری خێڵەکی، چ ئەوەی لە لایەن ڕژێمەوە سەرلەنوێ دروستکرایەوە و چ ئەوەی خۆی هێشتا بوونی خۆی پاراستبوو، بەردەوام بۆ مەسەلەی مۆبیلیزەو ڕێکخستنی خەڵک بەکاردەهێنرا . ئەم سیاسەتە هەم لەلایەن ڕژێمە جیاجیاکانی عێراقەوە و هەم لەلایەن بزوتنەوەی ناسیۆنالیزمی کوردی خۆشیەوە پیادەکراوە.

بە شێوەیەکی یەکسان کوردستانی عێراق هەمیشە شوێنی کۆبوونەوەی هەڵاتووەکانی دیکەی ناوچەکانی تری عێراق و ئۆپۆزیسیۆنی عێراقی بووە، لە کۆمۆنیستەکانەوە بیگرە تا بە ئیسلامیستە شیعەکان دەگات. لەبەر ئەم هۆیە هەم شۆڕشەکانی کورد و هەم ناوچە سەربەخۆکانیان هەمیشە فاکتەرێکی هێجگار گرنگبوون لە ژیانی سیاسی عێراقدا. ئەمەش نەک بەتەنها لە بەر ئامادەیی بەردەوامی بەرگری کوردەکان بەڵکو لەبەرئەوەش کە کوردەکان هەمیشە پەنای ئەو هێزانەی دیکەشیان داوە کە بەرەنگاری ڕژێم بوونەتەوە. پرسیاری سەرەکی ئەوەیە، ئایا ناکۆکی ناوەکی کوردەکان خۆیان و دەستێوەردانی بەردەوامی دەوڵەتە دراوسێکان، بە عێراق خۆشییەوە، لە کاروباری ناوخۆی کوردەکاندا ئەم دواهەمین سەرچاوەیەی بەرەنگاربوونەوەی ڕژێم ناخاتە مەترسیەوە ؟

دەرەنجام

بەمجۆرە ئێمە شایەتی لەناوبردنی بناغەکانی هەر سەربەخۆییەکی کۆمەڵایەتی و هەر فرە لایەنیەکی سیاسین لە عێراقی بەعسیەکاندا. ئەمەش بەپێچەوانەوە، وەک نیشانماندا، بەقازانجی سەرلەنوێ بووژانەوە و دروستکردنەوەی شێوە پەیوەندی و هاریکاریە تەقلیدیەکانی خزامخواهی وخێڵ و ئایین کەوتۆتەوە.

بەڵام داخۆ لە دۆخی ڕووخاندنی ئەم ڕژێمەی ئێستادا چ ئاییندەیەکی سیاسی چاوەڕێی عێراق دەکات؟ پڕ مەترسیترین سیناریۆ، لەلایەن ئەوانەوە باسیدەکرێت کە گومانیان هەیە، ئەوەیە کە دەڵێت بە ڕوخاندنی ئەم ڕژێمەی ئێستا عێراق وەک وڵات لەبەریەک هەڵدەوەشێتەوە و دەبێت بە کۆمەڵێک کێشەی خوێناوی لەنێوان هێزە ناوچەیی، خێڵەکی و ئایینیەکاندا. ئەم ترسە هەروەها بەکاردەهێنرێت بۆ پشتگیریکردن لە داوای هاتنەسەر حوکمی دەسەڵاتێکی سەربازی دیکە کە لەڕێگای هێزەوە کۆنترۆڵی بارودۆخەکە بکات. ئەم بۆچوونە ئەوەندە وەک ڕاستیەک خۆی نیشاندەدات چیدی ناکرێت موناقەشەبکرێت.

کارێکی زەحمەتە بزانرێت داخۆ ئەم ڕژێمەی ئێستا بە چ شێوەیەک و بەچ ئامرازێک کۆتایی پێدەهێنرێت. بوونی ئەو شێوە هاریکاریە تەقلیدی و ناکۆکی ئامێزانەی باسکران دەشێت، گەرهاتوو بەباشی کۆنترۆڵکران، بە پێچەوانەوە ببنە ڕێخۆشکەرێک بۆ بەرپاکردنی گۆڕان. بەپێی ئەو تێزەی من لەم نووسینەدا بەرگریملێکرد دەکرێت سێنتەری دەسەڵاتی جیاجیا دروستکرێت لەلایەن ئەم هێزانەوە بەتایبەتی گەر هیچ یەکێک لەو لایەنانە نەتوانن هەموو

دەسەڵات بگرنەدەست، گەرچی ئەم هێزانە لەخودی خۆیاندا هێزی دیموکراسی نیین. ئەمەش دەشێت هەلومەرجێک بێنێتە کایەوە کە تێیدابێتە هێزە سیاسیە مەدەنیەکان و هێزە کەلتووریەکان بتوانن بژین و بمێننەوە.

لە ڕاستیدا خودی ئەم سیناریۆیەیە کە ئێمە لە ئێرانی قۆناغی دوای شۆڕشچیەتیدا دەیبینین. لەو وڵاتەدا زیاد لە سێنتەرێکی ململانێی دەسەڵات هەیە کە هیچکامیان ناخوازن دیموکراسی بنیادبنێن، بەڵام لە هەمانکاتدا لانیکەم پانتاییەکیان خولقاندوە بۆ داهێنانی کەلتووری و ئایینی و بوونی ڕای جیاواز، لە ئێستاشدا دەشێت زەمینە بۆ پلورالیزمێکی سیاسیش خۆشبکەن. لوبنانیش نمونەیەکی دیکەی ئەم سیناریۆیە کە تێیدا بوونی زیاد لە گروپێکی کۆمەڵایەتی نەیهێشتووە هەموو دەسەڵات لە یەک سێنتەردا کۆببێتەوە، تا بەرپابوونی شەڕی ناوخۆش ئەم فرە سەنتەریە مایەی بوونی جۆرێک لە ئازادی و چەندان کایەی کەلتووری ئەکتیڤ بوو.
بەڵام لەهەمانکاتدا نموونەی لوبنان مەترسی ئەمجۆرە سیناریۆیەشمان نیشاندەدات: گەر هێزە دژەکان نەیانتوانی هاوکێشەکانی دەسەڵات بپارێزن، ئەوکات دەکەونە ناو ململانێیەکی خوێناوییەوە.